

SPES NON CONFUNDIT

Bula proglašenja
Redovnog jubileja
godine 2025.

FRANJO

RIMSKI BISKUP

SLUGA SLUGU BOŽJIH

»NEKA ONIMA KOJI ĆE ČITATI OVO PISMO

NADA ISPUNI SRCE«

1. *Spes non confundit*, »Nada ne razočarava« (usp. *Rim* 5, 5). U znaku nade, apostol Pavao hrabri kršćansku zajednicu u Rimu. Nada je ujedno središnja poruka predstojećega Jubileja koji Papa, prema drevnoj tradiciji, proglašava svakih dvadeset i pet godina. Mislim na sve *hodočasnike nade* koji će doći u Rim proslaviti tu Svetu godinu i na one koji, s obzirom na to da neće moći posjetiti grad apostolâ Petra i Pavla, proslavit će je u partikularnim crkvama. Neka to bude trenutak živog i osobnog susreta s našim Gospodinom Isusom Kristom, »vratima« spasenja (usp. *Iv* 10, 7.9); s njim, kojega Crkva uvijek, posvuda i svima mora naviještati kao »nadu našu« (usp. *I Tim* 1, 1).

Svi se nadaju. U srcu svakoga čovjeka prebiva nada kao želja i očekivanje dobra, iako ne zna što mu sutra nosi. Međutim, nepredvidljivost budućnosti ponekad izaziva proturječne osjećaje: od povjerenja do straha, od smirenosti do očaja, od sigurnosti do sumnje. Često susrećemo obeshrabrene ljude koji u budućnost gledaju sa skepsom i pesimizmom, kao da im ništa ne može donijeti sreću. Neka ovaj Jubilej bude svima prilika za oživljavanje nade. Riječ Božja pomaže nam pronaći razloge za to. Neka nam u tome bude vodilja ono što je apostol Pavao pisao kršćanima u Rimu.

Riječ nade

2. »Opravdani dakle vjerom, u miru smo s Bogom po Gospodinu našem Isusu Kristu. Po njemu imamo u vjeri i pristup u ovu milost u kojoj stojimo i dičimo se nadom slave Božje [...] Nada pak ne postiđuje. Ta ljubav je Božja razlivena u srcima našim po Duhu Svetom koji nam je dan!« (*Rim* 5, 1-2.5). Mnogo je poticaja za razmišljanje koje ovdje daje sveti Pavao. Znamo da Poslanica Rimljanima označava prijelomni trenutak u njegovu navjestiteljskom djelovanju. Dotad je naviještao u istočnom dijelu Carstva, a sada ga čeka Rim, sa svime što taj grad predstavlja u očima svijeta: veliki izazov s kojim se valja suočiti u cilju naviještanja evanđelja koje ne zna za prepreke i ne poznaje granice. Pavao nije utemeljio Crkvu u Rimu i on osjeća žarku želju posjetiti je uskoro kako bi svima donio evanđelje Isusa Krista, umrlog i uskrslog, kao navještaj nade koji ispunjava obećanja, uvodi u slavu i, utemeljen na ljubavi, ne razočarava.

3. Nada se, naime, rađa iz ljubavi i temelji se na ljubavi koja izvire iz Srca Isusova probodena na križu: »Doista, ako se s Bogom pomirismo po smrti Sina njegova dok još bijasmo

neprijatelji, mnogo ćemo se više, pomireni, spasiti životom njegovim« (*Rim 5, 10*). A njegov se život očituje u našem životu vjere, koji počinje krštenjem, razvija se u poučljivosti Božje milosti i stoga je oduhovljen nadom koja se neprestano obnavlja i koja po djelovanju Duha Svetoga postaje nepokolebljiva.

Duh Sveti je, naime, taj koji svojom trajnom prisutnošću u Crkvi putnici širi svjetlo nade u vjernicima: On ga održava poput goruće baklje koja se nikada ne gasi kako bi davao potporu i snagu našem životu. Naime, kršćanska nada ne vara i ne razočarava, jer se temelji na sigurnosti da nas ništa i nitko nikada ne može rastaviti od Božje ljubavi: »Tko će nas rastaviti od ljubavi Kristove? Nevolja? Tjeskoba? Progonstvo? Glad? Golotinja? Pogibao? Mač? [...] U svemu tome nadmoćno pobjeđujemo po onome koji nas uzljubi. Uvjeren sam doista: ni smrt ni život, ni anđeli ni vlasti, ni sadašnjost ni budućnost, ni sile, ni dubina, ni visina, ni ikoji drugi stvor neće nas moći rastaviti od ljubavi Božje u Kristu Isusu Gospodinu našem« (*Rim 8, 35.37-39*). Zato se ta nada ne slama pred teškoćama: ona se temelji na vjeri i hrani ljubavlju, te nam tako omogućuje ići naprijed kroz život. Sveti Augustin piše u vezi s tim: »Nemoguće je živjeti u ikojem stanju bez ove tri sklonosti duše: vjerovati, nadati se i ljubiti« [1].

4. Sveti Pavao stoji čvrsto s nogama na zemlji. On zna da se život sastoji i od radosti i od tuge, da je ljubav stavljena na kušnju kad navale teškoće, i da se čini da se nada raspada pred patnjama. Ipak, on piše: »Mi se dičimo i u nevoljama jer znamo: nevolja rađa postojanošću, postojanost prokušanošću, prokušanost nadom« (*Rim 5, 3-4*). Za apostola su nevolja i patnja tipična stanja onih koji navješćuju evanđelje u okolnostima nerazumijevanja i progona (usp. 2 *Kor 6, 3-10*). Ali u tim situacijama svjetlo svijetli kroz tamu: otkrivamo kako evangelizaciju podržava snaga koja proizlazi iz Kristova križa i uskrsnuća. A to dovodi do razvoja kreposti koja je usko povezana s nadom – *strpljivosti*. Već smo naviknuti željeti sve i odmah, u svijetu u kojem je žurba postala stalna. Više nemamo vremena za susrete, a i u obiteljima često je teško okupiti se zajedno i porazgovarati jedni s drugima u miru. Strpljenje je odagnala žurba i to nanosi veliku štetu ljudima. Uzimaju maha nestrpljenje, nervoza, a ponekad čak i neopravdano nasilje, što dovodi do nezadovoljstva i zatvorenosti.

Nadalje, u dobu *interneta*, u kojem su prostor i vrijeme istisnuti s tim *ovdje i sada*, strpljenje nije rado viđen gost. Kad bismo se još uvijek mogli diviti stvorenom svijetu, mogli bismo shvatiti koliko je strpljenje presudno. Čekati promjenu godišnjih doba s njihovim plodovima; promatrati život životinja i njihove razvojne cikluse; imati jednostavan pogled svetoga Franje, koji je u svojoj *Pjesmi brata Sunca*, napisanoj prije točno 800 godina, shvaćao stvorenje kao veliku obitelj, a Sunce i Mjesec nazvao *bratom* i *sestrom* [2]. Ponovno otkriti strpljenje jako je dobro za nas same i za druge. Sveti Pavao često spominje strpljivost kako bi istaknuo važnost ustrajnosti i pouzdanja u Božje obećanje, ali prije svega svjedoči da je Bog strpljiv s nama. On je »Bog postojanosti i utjehe« (*Rim 15, 5*). Strpljenje, koje je također plod Duha Svetoga, održava nadu živom i jača je kao krepost i način života. Zato naučimo često tražiti milost strpljivosti, koja je kći nade i ujedno je podupire i jača.

Put nade

5. Iz te isprepletenosti nade i strpljivosti postaje jasno da je kršćanski život *put*, koji treba također *jake trenutke* kako bi se hranilo i jačalo nadu, tu nezamjenjivu pratiteljicu koja daje nazrijeti cilj: susret s Gospodinom Isusom. Volim misliti da je proglašenju prve Svete godine 1300. godine prethodio put milosti podržan pučkom pobožnošću. Ne smijemo, naime,

zaboraviti različite oblike putem kojih se milost oprostjenja obilno izlila na sveti vjerni Božji narod. Prisjetimo se, primjerice, velikog *oprosta* koji je sveti Celestin V. odlučio odobriti svima onima koji budu posjetili baziliku Santa Maria di Collemaggio u L'Aquili 28. i 29. kolovoza 1294., šest godina prije nego što je papa Bonifacije VIII. ustanovio Svetu godinu. Crkva je, dakle, već bila iskusila jubilejsku milost milosrđa. A još i prije toga, 1216. godine, papa Honorije III. odazvao se molbi svetoga Franje da se udijeli oprost onima koji će posjetiti Porcijunkulu prva dva dana mjeseca kolovoza. Isto se može reći i za hodočašće u Santiago de Compostelu: naime, 1122. godine papa Kalisto II. dopustio je da se u toj hodočasničkoj crkvi slavi Sveta godina svaki put kad blagdan apostola Jakova pada na nedjelju. Dobro je da se taj *rašireni* oblik jubilejskih slavlja nastavi kako bi snaga Božjeg oprosta mogla poduprijeti i pratiti zajednice i pojedince na njihovu putu.

Nije slučajno da je *hodočašće* bitan element svakog jubilejskog događaja. Polazak na put karakteristično je za one koji traže smisao života. Pješačko hodočašće veoma je prikladno za ponovno otkrivanje vrijednosti tišine, truda i usredotočenosti na ono bitno. I u nadolazećoj godini *hodočasnici nade* neće propustiti prolaziti drevnim i novim stazama kako bi intenzivno proživjeli jubilejsko iskustvo. U samom gradu Rimu, uz tradicionalna hodočašća u katakombe i sedam crkava, bit će i drugih vjerskih hodočašća. Prelaskom iz jedne zemlje u drugu kao da se granice brišu, putovanje iz jednog grada u drugi razmišljajući o stvorenom svijetu i umjetničkim djelima omogućit će pojedincima obogatiti se različitim iskustvima i kulturama, kako bi nosili u sebi ljepotu koja, u suzvučju s molitvom, vodi do zahvaljivanja Bogu za čuda koja je učinio. Jubilejske crkve, posute duž hodočasničkih putova i u gradu Rimu, mogu postati oaze duhovnosti u kojima se može pronaći snagu na putu vjere i napajati se na izvorima nade, napose pristupanjem sakramentu pomirenja, tom nezaobilaznom polazištu za stvaran put obraćenja. U partikularnim će se Crkvama posebna pozornost posvetiti pripravi svećenikâ i vjernikâ za ispovijed i osiguravanju mogućnosti za pojedinačnu ispovijed.

Želio bih uputiti poseban poziv na ovo hodočašće vjernicima Istočnih Crkava, osobito onima koji su već u punom zajedništvu s Petrovim nasljednikom. Oni, koji su zbog svoje vjernosti Kristu i Crkvi toliko propatili, često sve do smrti, moraju se osjećati posebno dobrodošlima u Rimu, koji je i njihova majka i čuva mnoge uspomene na njihovu prisutnost. Katolička Crkva, obogaćena njihovim drevnim liturgijama, teologijom i duhovnošću otaca, monahâ i teologâ, želi simbolično iskazati svoje gostoprinstvo njima kao i njihovoj pravoslavnoj braći i sestrama, u vrijeme u kojem već prolaze križni put i često su prisiljeni napustiti svoje domovine, svoje svete zemlje, iz kojih ih nasilje i nestabilnost tjeraju u sigurnije države. Za njih iskustvo da su ljubljani od Crkve, koja ih neće napustiti nego će ih pratiti kamo god išli, čini znak Jubileja još jačim.

6. Sveta godina 2025. u kontinuitetu je s prethodnim milosnim događajima. Na posljednjem Redovnom jubileju prešli smo prag dvije tisućite obljetnice rođenja Isusa Krista. Potom sam, 13. ožujka 2015., proglasio Izvanredan jubilej čija je svrha bila pokazati i omogućiti ljudima da susretnu »lice Božjeg milosrđa« [3], središnji navještaj evanđelja za svakog čovjeka u svim vremenima. Sada je došlo vrijeme za nov jubilej u kojem će se Sveta vrata ponovno otvoriti kako bi se omogućilo živo iskustvo Božje ljubavi koja u srcu budi sigurnu nadu spasenja u Kristu. Ta će nas Sveta godina, istodobno, usmjeriti prema još jednom temeljnom događaju za sve kršćane: godine 2033. slaviti će se dvije tisuće godina od otkupljenja mukom, smrću i uskrsnućem Gospodina Isusa. Predstoji nam, dakle, putovanje obilježeno velikim etapama u

kojima Božja milost prethodi i prati narod koji korača marljiv u vjeri, djelatan u ljubavi i postojan u nadi (usp. *1 Sol* 1, 3).

Na temelju tako duge tradicije i sa sigurnošću da će ova Sveta godina biti intenzivno iskustvo milosti i nade za cijelu Crkvu, određujem da se Sveta vrata Bazilike svetog Petra u Vatikanu otvore 24. prosinca 2024. godine, čime će biti označen početak Redovnog jubileja. U nedjelju koja slijedi, 29. prosinca 2024., otvorit će Sveta vrata svoje katedralne crkve svetog Ivana Lateranskoga, čija će se 1700. obljetnica posvete proslaviti 9. studenoga ove godine. Dana 1. siječnja 2025. godine, na svetkovinu Svete Marije Bogorodice, bit će otvorena Sveta vrata papinske bazilike Svete Marije Velike (*Santa Maria Maggiore*). Konačno, u nedjelju 5. siječnja bit će otvorena Sveta vrata papinske bazilike svetog Pavla izvan zidina (*San Paolo fuori le Mura*). Sveta vrata potonjih triju bazilika bit će ponovno zatvorena najkasnije do nedjelje 28. prosinca iste godine.

Određujem, nadalje, da u nedjelju 29. prosinca 2024. godine dijecezanski biskupi slave svetu euharistiju u svim katedralama i konkatedralama kao svečano otvorenje Jubilarne godine, prema obredniku koji će se pripremiti za tu prigodu. Za slavlje u konkatedralnim crkvama biskupa može zamijeniti delegat posebno imenovan za tu prigodu. Neka hodočašće od crkve, izabrane za *collectio* (tj. sabiranje skupštine), do katedrale bude znak puta nade koji, obasjan Božjom riječi, ujedinjuje vjernike. Za potonjeg hodočašća neka se čitaju odlomci iz ovog dokumenta i neka se narodu proglasi jubilejski oprost, koji će se moći dobiti prema propisima sadržanim u istom obredniku slavlja jubileja u partikularnim Crkvama. Tijekom Svete godine, koja će u mjesnim Crkvama završiti u nedjelju 28. prosinca 2025., treba se pobrinuti da Božji narod s punim sudjelovanjem primi i navještaj nade Božje milosti i znakove koji svjedoče njezinu plodonosnost.

Redovan jubilej završit će zatvaranjem Svetih vrata Bazilike svetog Petra u Vatikanu 6. siječnja 2026. godine, na svetkovinu Bogojavljenja. Neka svjetlo kršćanske nade dopre do svakog čovjeka, kao poruka Božje ljubavi upućena svima! I neka Crkva bude vjernom svjedokinjom te poruke u svim dijelovima svijeta!

Znakovi nade

7. Osim što nadu crpimo iz Božje milosti, pozvani smo je ponovno otkriti također u *znakovima vremena* koje nam Gospodin daje. Kao što se kaže u pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* Drugoga vatikanskoga koncila, »Crkva je dužna da u svako vrijeme ispituje znakove vremena i tumači ih u svjetlu evanđelja tako da uzmogne odgovoriti na vječna ljudska pitanja o smislu sadašnjeg i budućeg života te o njihovu međusobnom odnosu, i to na način kako odgovara svakom pojedinom naraštaju«. [4] Stoga moramo obratiti pozornost na mnoge dobre stvari u svijetu kako ne bismo upali u napast da se smatramo ophrvanima zlom i nasiljem. Ali znakovi vremena, koji u sebi sadrže čežnju ljudskog srca potrebna spasonosne Božje prisutnosti, traže da se pretvore u znakove nade.

8. Neka se prvi znak nade ostvari kao mir za svijet, koji je ponovno utonuo u tragediju rata. Zaboravljajući tragedije iz prošlosti, čovječanstvo je podvrgnuto novom i teškom ispitu u kojem su mnogi narodi potlačeni brutalnošću nasilja. Što sve još neće ti narodi propatiti? Kako je moguće da njihov očajnički vapaj za pomoć ne potakne vođe naroda da pozele okončati mnogobrojne regionalne sukobe, unatoč tome što su svjesni posljedica koje iz toga mogu proizići na globalnoj razini? Je li previše sanjati da će oružje utihniti i prestati donositi

razaranje i smrt? Jubilej nas podsjeća da »mirotvorci... će se sinovima Božjim zvati« (Mt 5, 9). Prijeka potreba za mirom izazov je za sve i zahtijeva realizaciju konkretnih planova. Neka diplomacija ne posustane u nastojanju oko odvažne i kreativne izgradnje prostora za pregovore s ciljem uspostave trajnog mira.

9. Gledati u budućnost s nadom također znači imati viziju života ispunjenu entuzijazmom koju valja dalje prenositi. Moramo, nažalost, primijetiti da takva perspektiva nedostaje u mnogim situacijama. Prva posljedica jest *gubitak želje za prenošenjem života*. Zbog užurbanog ritma života, strahova za budućnost, nedostatka sigurnosti radnog mjesta i odgovarajuće socijalne zaštite, kao i društvenih modela u kojima dnevni red diktira utrka za profitom, a ne njegovanje odnosâ, u mnogim zemljama svjedočimo zabrinjavajućem *padu nataliteta*. U drugim kontekstima, međutim, »kriviti demografski rast, a ne ekstremni i selektivni potrošački mentalitet nekih, jedan je od načina na koji se odbija suočiti s problemima«. [5]

Otvorenost životu odgovornim majčinstvom i očinstvom jest plan koji je Stvoritelj upisao u srca i tijela muškaraca i žena, to je poslanje koje Gospodin povjerava supruzima i njihovoj ljubavi. Prijeko je potrebno da, osim zakonodavnih napora državâ, ne izostanu odlučne potpore vjerskih zajednica i cijeloga civilnoga društva u svim njegovim sastavnicama, jer *želja mladih da rađaju nove sinove i kćeri*, kao izraz plodnosti svoje ljubavi, daje budućnost svakom društvu i stvar je nade: ovisi o nadi i rađa nadu.

Kršćanska zajednica stoga mora prednjačiti u zagovaranju prijeko potrebnoga *socijalnog saveza za nadu*, koji će biti *uključiv i neideološki* te raditi na budućnosti obilježenoj osmijesima mnogih dječaka i djevojčica koji će ispuniti sad već mnogobrojne prazne kolijevke u mnogim dijelovima svijeta. No, zapravo svi se moraju iznova vratiti radosti života jer čovjek, stvoren na sliku i priliku Božju (usp. Post 1, 26), ne može se zadovoljiti pukim preživljavanjem ili životarenjem, prilagođavanjem sadašnjosti i zadovoljavanjem samo materijalnom stvarnošću. To zarobljava ljude u individualizam i uništava nadu, rađajući tugu koja se gnijezdi u srcu i čini ljude ogorčenima i bezosjećajnim.

10. U jubilarnoj Godini bit ćemo pozvani postati opipljivi znakovi nade za mnogu braću i sestre koji žive u teškim uvjetima. Mislim na *zatvorenike* koji, u uvjetima u kojima su lišeni slobode, svakodnevno, uz težak zatvorski život, doživljavaju i emocionalnu prazninu, nametnutu ograničenjima i, u mnogim slučajevima, nedostatak poštovanja. Predlažem vladama da u ovoj Godini jubileja poduzmu inicijative za vraćanje nade; oblici amnestije ili oprostjenja koji imaju za cilj pomoći ljudima da vrate vjeru u sebe i u društvo; načini reintegracije u zajednicu, koji bi trebali biti praćeni konkretnom obvezom poštivanja zakona.

To je drevni poziv koji dolazi iz Božje riječi i zadržava svu svoju mudrosnu vrijednost u zazivanju djela milosti i oslobođenja, koja omogućuju nov početak: »Tu pedesetu godinu proglasite svetom! Zemljom proglasite oslobađanje svim njezinim stanovnicima« (Lev 25,10). Ono što je utvrđeno Mojsijevim zakonom, ponavlja prorok Izaija: »Gospodin me posla da radosnu vijest donesem ubogima, da iscijelim srca slomljena; da zarobljenima navijestim slobodu i oslobođenje sužnjevima; da navijestim godinu milosti Jahvine i dan odmazde Boga našega; da razveselim ožalošćene na Sionu« (Iz 61, 1-2). Riječi su to koje je Isus učinio svojim na početku svoje službe, navješćujući u sebi ispunjenje »godine milosti Gospodnje« (usp. Lk 4, 18-19). Neka u svakom kutku svijeta vjernici, a pogotovo pastiri, budu glasnici ovih zahtjeva, hrabro kao jedan tražeći dostojne uvjete za zatvorenike, poštivanje ljudskih

prava i, iznad svega, ukidanje smrtne kazne, osude koja je nespojiva s kršćanskom vjerom i uništava svaku nadu u oprostjenje i obnovu [6]. Kako bih zatvorenima pružio konkretan znak blizine, želim osobno otvoriti Sveta vrata u jednom od zatvora, da bi im to bio simbol koji ih potiče da gledaju u budućnost s nadom i obnovljenim opredjeljenjem za život.

11. Neka se znakove nade pruži *bolesnicima*, bilo da su kod kuće ili u bolnici. Neka im patnje olakšaju svojom blizinom oni koji ih posjećuju i ljubavljaju koju primaju. Djela milosrđa su ujedno i djela nade koja u srcima bude osjećaj zahvalnosti. Neka zahvalnost stigne i do svih zdravstvenih djelatnika koji svoje poslanje često obavljaju u teškim uvjetima brižno dvoreći bolesne i nemoćne.

Neka ne izostane sveobuhvatna briga za one koji doživljavaju vlastitu slabost u posebno teškim životnim uvjetima, osobito ako pate od bolesti ili invaliditetâ koji ozbiljno ograničavaju njihovu osobnu autonomiju. Briga za njih je hvalospjev ljudskom dostojanstvu, pjesma nade koja zahtijeva zdušnu suradnju cijeloga društva.

12. Znakove nade trebaju i oni koji su sami znak nade, a to su *mladi*. Oni, nažalost, često doživljavaju kako im se snovi rasplinjuju i ruše u prah. Ne smijemo ih razočarati, jer budućnost se temelji na njihovom entuzijazmu. Lijepo ih je vidjeti kako oslobađaju svoju energiju, primjerice kad zasuču rukave i volontiraju u situacijama katastrofe i društvenih nedaća. No, tužno je vidjeti mlade bez nade. Neizbježno je, međutim, da se sadašnjost živi s melankolijom i dosadom kada je budućnost neizvjesna i ne daje prostora snovima, kada studij ne nudi nikakvu perspektivu, a raširena nezaposlenost ili manjak dovoljno stabilnog zaposlenja prijeti uništavanjem želja. Iluzija droge, rizik od prijestupa i težnja za prolaznim izazivaju kod njih više zbunjenosti nego kod drugih i zamagljuje ljepotu i smisao života, tjerajući ih u mračne ponore i na autodestruktivna djela. Neka zato Jubilej dovede u Crkvi i do novog zanosa prema njima: s obnovljenom strašću brinimo se za mladiće i djevojke, za studente, za zaručnike i za mlade naraštaje! Iskazujmo blizinu mladima koji su radost i nada Crkve i svijeta!

13. Neće smjeti izostati znakovi nade za *migrante* koji napuštaju svoju zemlju u potrazi za boljim životom za sebe same i svoje obitelji. Neka njihova očekivanja ne budu osujećena predrasudama i zatvaranjima; neka prihvaćanje, koje širi ruke prema svakome prema njegovu dostojanstvu, bude praćeno odgovornošću, tako da nikome ne bude uskraćeno pravo na izgradnju bolje budućnosti. Neka se brojnim *iseljenicima*, *izbjeglicama* i *prognanicima* koji su zbog međunarodnih sporova prisiljeni bježati kako bi izbjegli ratove, nasilja i diskriminacije, zajamči sigurnost i pristup poslu i obrazovanju, što je ključno za njihovu integraciju u novu društvenu sredinu.

Neka kršćanska zajednica uvijek bude spremna braniti prava najslabijih. Neka velikodušno otvori vrata gostoprimstva kako nitko ne bi izgubio nadu u bolji život. Neka u srcima odzvanja riječ Gospodinova, koji je u velikoj prispodobi o posljednjem sudu rekao: »Stranac bijah i primiste me«, jer »što god učiniste jednomu od ove moje najmanje braće, meni učiniste!« (Mt 25, 35.40).

14. Znakove nade zavrjeđuju *starije osobe*, koje često doživljavaju usamljenost i osjećaj napuštenosti. Prepoznati vrijednost bogatstva koje oni predstavljaju, njihovo životno iskustvo, mudrost koju donose i doprinos koji mogu dati, obveza je kršćanske zajednice i civilnog društva, pozvanih raditi zajedno na savezu među naraštajima.

Posebno mislim na *djedove i bake* koji vjeru i životnu mudrost prenose na mlade naraštaje. Neka oslonac nađu u zahvalnosti svoje djece i ljubavi svojih unuka, koji pak u njima nalaze ukorijenjenost, razumijevanje i ohrabrenje.

15. Svim srcem zazivam nadu za milijarde *siromašnih* kojima često nedostaje osnovno za život. Pred uvijek novim valovima osiromašenja postoji opasnost da se naviknemo i pomirimo s tim. No, ne smijemo skretati pogled s takvih dramatičnih situacija kojih sada ima posvuda, a ne samo u pojedinim dijelovima svijeta. Siromašne ili osiromašene susrećemo svakodnevno, a katkad su to možda čak i naši susjedi. Često nemaju doma i dovoljno hrane svaki dan. Doživljavaju isključenost i ravnodušnost mnogih. Sablazan je da u svijetu obdarenom golemim izvorima, od kojih velik dio odlazi na naoružanje, siromašni su »najveći dio [...], milijarde ljudi. Danas ih se spominje u međunarodnim političkim i ekonomskim raspravama, ali se često stječe dojam da su njihovi problemi uvršteni kao dodatak, kao pitanje koje se dodaje gotovo zato što se to mora ili kao nešto sporedno, ako ih se već ne tretira kao puku kolateralnu štetu« [7]. Ne zaboravimo: siromašni su gotovo uvijek žrtve, a ne krivci.

Pozivi za nadu

16. U odjeku drevne riječi prorokâ, Jubilej podsjeća da *zemaljska dobra* nisu namijenjena nekolicini privilegiranih, nego svima. Prijeko je potrebno da oni koji posjeduju bogatstva budu velikodušni i vide lica svoje braće i sestara u potrebi. Posebice mislim na one koji nemaju vode i hrane: glad je skandalozna pošast na tijelu našeg čovječanstva i poziva svakoga od nas da uzdrma svoju savjest. Ponavljam svoj poziv da »novcem koji se koristi za oružje i drugu vojnu potrošnju stvorimo Svjetski fond da se jednom zasnaga iskorijeni glad, kao i za razvoj najsiromašnijih zemalja, tako da njihovi stanovnici ne pribjegavaju nasilnim ili iluzornim rješenjima i ne budu prisiljeni napuštati svoje zemlje tražeći dostojanstveniji život« [8].

U vezi s Godinom jubileja, želim uputiti još jedan usrdan poziv: upućen je zemljama najvećeg blagostanja kako bi prepoznale ozbiljnost mnogih donesenih odluka i pristale *otpisati dugove* zemalja koje ih nikada neće moći otplatiti. Ne radi se toliko o velikodušnosti, već prije svega o pravednosti, koja je danas pogoršana novim oblikom nepravde koje smo postali svjesni: »Postoji pravi 'ekološki dug', poglavito između Sjevera i Juga svijeta, vezan uz tržišne neravnoteže s posljedicama po okoliš, kao i nerazmjerno korištenje prirodnih dobara od strane nekih zemalja tijekom dugog vremenskog razdoblja« [9]. Kao što uči Sveto pismo, zemlja pripada Bogu i svi mi na njoj živimo kao »stranci i gosti« (*Lev 25, 23*). Ako doista želimo utrti put miru, radimo na uklanjanju dubokih uzroka nepravde, poništimo nepravedne i neotplative dugove i nahranimo gladne.

17. U nadolazećoj Svetoj godini obilježiti će se vrlo značajna obljetnica za sve kršćane. Navršiti će se, naime, *1700 godina od prvog velikog ekumenskog koncila, Nicejskog sabora*. Vrijedno je prisjetiti se da su se, još od apostolskih vremena, pastiri okupljali u raznim prilikama na skupštine kako bi obrađivali doktrinarna i disciplinarna pitanja. U prvim stoljećima vjere, broj je sinoda rastao kako na Istoku tako i na Zapadu, pokazujući važnost očuvanja jedinstva Božjeg naroda i vjernog naviještanja evanđelja. Ova Jubilejska godina bit će važna prilika da se konkretizira taj sinodalni oblik, koji kršćanska zajednica danas vidi kao sve potrebniji izraz kako bi što bolje odgovorila na žurnu potrebu evangelizacije: svi krštenici, svaki sa svojom vlastitom karizmom i službom, dijele odgovornost kako bi mnogostruki znakovi nade mogli svjedočiti Božju prisutnost u svijetu.

Nicejski je sabor imao zadatak očuvati jedinstvo koje je bilo ozbiljno ugroženo poricanjem božanstva Isusa Krista i njegove istobitnosti s Ocem. Na saboru, koji je sazvaio car Konstantin za 20. svibnja 325. godine, sudjelovalo je oko tri stotine biskupa koji su se okupili u carskoj palači. Nakon brojnih rasprava svi su se, milošću Duha Svetoga, prepoznali u ispovijedi vjere koju i danas molimo na nedjeljnoj euharistiji. Koncilski su oci odlučili da se, prvi put u takvoj ispovijedi, započinje s izrazom *Vjerujemo* [10] kako bi posvjedočili da su sve Crkve u jedinstvu u tom *mi* i da svi kršćani ispovijedaju istu vjeru.

Nicejski je sabor prekretnica u povijesti Crkve. Njegova obljetnica poziva kršćane da se ujedine u slavljenju i zahvaljivanju Presvetom Trojstvu, a posebice Isusu Kristu, Sinu Božjemu, koji je »iste biti s Ocem« [11] i koji nam je objavio to otajstvo ljubavi. No, Niceja je ujedno poziv svim Crkvama i crkvenim zajednicama da nastave kročiti putom koji vodi prema vidljivom jedinstvu i da se ne umore tražeći odgovarajuće oblike kako bi u potpunosti odgovorili na Isusovu molitvu: »Da svi budu jedno kao što ti, Oče, u meni i ja u tebi, neka i oni u nama budu da svijet uzvjeruje da si me ti poslao« (*Iv* 17, 21).

Na Nicejskom se saboru razgovaralo i o datumu Uskrsa. U vezi s tim i danas postoje različita stajališta koja onemogućuju da se taj izvorišni događaj vjere slavi na isti dan. Providnost je htjela da to bude upravo 2025. godine. Neka to bude poziv svim kršćanima Istoka i Zapada da učine odlučan korak prema postizanju dogovora oko zajedničkog datuma Uskrsa. Dobro je podsjetiti da mnogi ljudi više ni ne znaju za oštre kritike iz prošlosti i ne razumiju kako u vezi s tim može biti podjelâ.

Usidreni u nadi

18. Nada, zajedno s vjerom i ljubavlju, tvori triptih *bogoslovnih kreposti* koje izražavaju bit kršćanskog života (usp. *I Kor* 13, 13; *I Sol* 1, 3). Unutar te neraskidive dinamike nada je krepost koja, da tako kažemo, oblikuje usmjerenje koje ukazuje na smjer i cilj života vjere. Zato nas apostol Pavao potiče: »U nadi budite radosni, u nevolji strpljivi, u molitvi postojani!« (*Rim* 12, 12). Da, moramo biti »bogati nadom« (usp. *Rim* 15, 13) kako bismo mogli vjerodostojno i privlačno svjedočiti vjeru i ljubav koju nosimo u svojim srcima; kako bi vjera bila radosna, a ljubav oduševljena; kako bi svatko mogao dati makar i samo osmijeh, gestu prijateljstva, bratski pogled, iskreno slušanje, nesebično služenje, znajući da to, u Isusovu Duhu, može postati sjeme nade za primatelje. Ali što je temelj naše nade? Da bismo to razumjeli, dobro je zadržati se na razlozima naše nade (usp. *I Pt* 3, 15).

19. »Vjerujem u... život vječni« [12]: to je ono što naša vjera ispovijeda i kršćanska nada u tim riječima nalazi temeljni stožer. Ona je, naime »bogoslovna krepost po kojoj čeznemo za [...] vječnim životom kao za svojom srećom« [13]. U pastoralnoj se konstituciji *Gaudium et spes* Drugog vatikanskog koncila kaže: »Ako se izgubi božanski temelj i nada u vječni život, čovjekovo dostojanstvo biva veoma teško povrijeđeno, kao što se to danas često može jasno vidjeti. Zagonetka života i smrti, krivnje i patnje ostaje tada bez rješenja, tako da ljudi nerijetko padaju u očaj.« [14] Mi, naprotiv, po nadi u kojoj smo spašeni, gledajući na vrijeme koje prolazi, imamo sigurnost da povijest čovječanstva i svakoga od nas ne ide prema slijepoj točki ili mračnom ponoru, nego su usmjereni prema susretu s Gospodinom slave. Živimo, dakle, u iščekivanju njegova ponovna dolaska i u nadi da ćemo zauvijek živjeti u njemu: upravo u tom duhu i mi ponavljamo dirljiv zaziv prvih kršćana kojim završava Sveto pismo: »Dođi, Gospodine Isuse!« (*Otk* 22, 20).

20. Isus, umrli i uskrsli, središte je naše vjere. Sveti Pavao, izražavajući taj sadržaj u samo nekoliko riječi i sa samo četiri glagola, prenosi nam *jezgru* naše nade: »Doista, predadoh vam ponajprije što i primih: Krist umrije za grijeha naše po Pismima; bî pokopan i uskrišen treći dan po Pismima; ukaza se Kefi, zatim dvanaestoric« (1 Kor 15,3-5). *Krist je umro, bio pokopan, uskrsnuo, ukazivao se.* Za nas je prošao kroz tamu smrti. Očeva ga je ljubav uskrsnula u sili Duha Svetoga i učinila njegovo čovječstvo prvinom vječnosti za naše spasenje. Kršćanska se nada sastoji upravo u ovome: pred smrću, gdje se čini da sve završava, stječemo sigurnost da se, zahvaljujući Kristu, zahvaljujući njegovoj milosti koja nam je dana u krštenju, »život mijenja, a ne oduzima« [15], i to jednom zasvagda. U krštenju smo, naime, pokopani zajedno s Kristom i primamo u njemu, uskrsnom, dar novog života, koji ruši zid smrti i čini je prijelazom u vječnost.

I dok pred licem *smrti*, toga bolnog odvajanja koje nas tjera da napustimo one koji su nam dragi, nije dopuštena nikakva retorika, Jubilej će nam dati priliku da ponovno otkrijemo, sa silnom zahvalnošću, dar novog života primljenog u krštenju, koji je kadar stubokom promijeniti tu dramu. Važno je, u kontekstu Jubileja, podsjetiti kako se to otajstvo shvaćalo od prvih stoljeća vjere. Kršćani su, primjerice, dugo vremena gradili krsni zdenac u obliku osmerokuta, a i danas se možemo diviti mnogim drevnim krstionicama koje su zadržale taj oblik, kao primjerice onoj u Rimu u Svetom Ivanu Lateranskom. On naznačuje da u krsnom zdencu započinje osmi dan, odnosno dan uskrsnuća, dan koji nadilazi uobičajeni tjedni ritam izmjene dana, otvarajući tako ciklus vremena u dimenziji vječnosti, u život koji traje zauvijek: to je cilj prema kojemu težimo na našem zemaljskom hodočašću (usp. *Rim* 6, 22).

Najvjerodostojnije svjedočanstvo te nade daju nam *mučenici* koji su se, nepokolebljivi u vjeri u uskrsloga Krista, znali odreći i ovozemaljskog života samo da ne izdaju svoga Gospodina. Ima ih u svim vremenima i danas su možda brojniji nego ikad prije, kao ispovjedaoci života koji ne poznaje kraja. Moramo čuvati njihovo svjedočanstvo kako bi naša nada bila plodonosna.

Ti mučenici, koji pripadaju različitim kršćanskim tradicijama, također su sjeme jedinstva jer je u njima uosobljen ekumenizam krvi. Stoga je moja žarka želja da se tijekom ovog Jubileja održi ekumensko slavlje koje će omogućiti da se zorno pokaže bogatstvo svjedočanstva tih mučenika.

21. Što će, dakle, biti s nama nakon smrti? S Isusom iza toga praga jest vječni život, koji se sastoji u punom zajedništvu s Bogom, u kontemplaciji i dioništvu u njegovoj beskrajnoj ljubavi. Ono što sada živimo u nadi, tada ćemo gledati u zbilji. Sveti Augustin je u vezi s tim napisao: »Kad budem združen s tobom svim svojim bićem, nigdje neću imati boli ni napora, i život će moj biti živ, sav pun tebe« [16]. Što će, dakle, karakterizirati tu puninu zajedništva? To da ćemo biti sretni. *Sreća* je čovjekov poziv, cilj koji se tiče svih.

Ali što je sreća? Kakvu sreću očekujemo i za kojom srećom čeznemo? Ne neko površno veselje, prolazno zadovoljstvo koje, jednom postignuto, traži sve više i više u spirali pohlepe u kojoj se ljudska duša nikada ne zasićuje, nego je sve praznija. Potrebna nam je sreća koja se definitivno ostvaruje u onom što nas ispunjava, to jest u ljubavi, kako bismo već sada mogli reći: »Voljen sam, dakle jesam; i postojat ću zauvijek u Ljubavi koja ne razočarava i od koje me ništa i nitko nikada neće moći odvojiti.« Prisjetimo se još jednom riječi Apostola: »Uvjeren sam doista: ni smrt ni život, ni anđeli ni vlasti, ni sadašnjost ni budućnost, ni sile, ni

dubina ni visina, ni ikoji drugi stvor neće nas moći rastaviti od ljubavi Božje u Kristu Isusu Gospodinu našem« (*Rim* 8, 38-39).

22. Još jedna stvarnost povezana s vječnim životom jest *Božji sud*, kako na kraju našeg života tako i na kraju vremenâ. U umjetnosti se to često pokušavalo prikazati – pomislimo samo na Michelangelovo remek-djelo u Sikstinskoj kapeli – prihvaćajući teološko poimanje toga vremena i ulijevajući osjećaj straha kod promatrača. Iako je ispravno pripremati se s velikom savjesnošću i svom ozbiljnošću za trenutak koji rekapitulira život, moramo to istodobno činiti u nadi, toj bogoslovnoj kreposti koja podupire život i pomaže nam da ne podlegnemo strahu. Sud Boga, koji jest ljubav (usp. *1 Iv* 4, 8.16), jednostavno se mora temeljiti samo na ljubavi, osobito na tome jesmo li je prakticirali prema onima koji su najpotrebitiji, u kojima je prisutan Krist, sâm Sudac (usp. *Mt* 25, 31-46). Riječ je, dakle, o sudu različitom od suda ljudi i zemaljskih sudova; valja ga shvaćati kao odnos istine s Bogom koji je ljubav i sa samim sobom unutar nedokučiva otajstva Božjega milosrđa. U Svetome se pismu u vezi s tim kaže: »A takvim si djelima narod svoj poučio da pravednik ima biti čovječan; podario si sinovima svojim dobru nadu, jer daješ pokajanje za grijeh [...] i [mi] očekujemo milosrđe tvoje kada nam bude suđeno« (*Mudr* 12, 19.22). Kao što je napisao Benedikt XVI.: »U času Suda doživljavamo i prihvaćamo trijumf njegove ljubavi nad svim onim što je zlo u svijetu i u nama. Bol ljubavi postaje naše spasenje i naša radost.« [17]

Taj sud se, dakle, odnosi na spasenje kojem se nadamo i koje je Isus za nas postigao svojom smrću i uskrsnućem. Njegov cilj je, dakle, otvoriti nas konačnom susretu s njim. A budući da je u tom kontekstu nemoguće misliti da bi učinjeno zlo moglo ostati skriveno, ono treba biti *očišćeno* kako bi nam se tako omogućio konačan prijelaz u Božju ljubav. U tome smislu razumije se potreba molitve za one koji su završili svoj zemaljski hod, ta solidarnost u zagovornoj molitvi koja svoju plodonosnost nalazi u općinstvu svetih, u zajedničkoj vezi koja nas ujedinjuje u Kristu, Prvorođencu svakoga stvorenja. Tako je jubilejski oprost, po molitvi, posebno namijenjen onima koji su otišli prije nas, da postignu puno milosrđe.

23. *Oprost* nam, naime, omogućuje otkriti koliko je Božje milosrđe bezgranično. Nije slučajno što se u davna vremena pojam *milosrđe* slobodno zamjenjivalo pojmom *oprost*, upravo zato što se njime želi izraziti punina Božjeg oprosta, koje ne poznaje granice.

Sakrament pokore jamči nam da Bog briše naše grijeh. I ponovno su riječi psalma pune utjehe: »On ti otpušta sve grijeh tvoj, on iscjeljuje sve slabosti tvoje; on ti od propasti čuva život, kruni te dobrotom i ljubavlju [...] Milosrdan i milostiv je Jahve, spor na srdžbu i vrlo dobrotiv [...] Ne postupa s nama po grijesima našim niti nam plaća po našim krivnjama. Jer kako je nebo visoko nad zemljom, dobrota je njegova s onima koji ga se boje. Kako je istok daleko od zapada, tako udaljuje od nas bezakonja naša« (*Ps* 103, 3-4.8.10-12). Sakramentalno pomirenje nije samo lijepa duhovna prilika, već predstavlja odlučujući, važan i neizostavan korak na putu vjere za svaku osobu. Tu dopuštamo Gospodinu da uništi naše grijeh, da nam ozdravi srce, da ponovno ustanemo i upoznamo njegovo nježno i suosjećajno lice. Ne postoji, naime, bolji način da upoznamo Boga od toga da mu dopustimo da nas pomiri sa sobom (usp. *2 Kor* 5, 20) i iskusimo njegovo oprostjenje. Ne odričimo se stoga ispovijedi, nego ponovno otkrijmo ljepotu toga sakramenta ozdravljenja i radosti, ljepotu oprostjenja grijehâ!

No, kao što znamo iz vlastita iskustva, grijeh *ostavlja trag*, ima posljedice: ne samo vanjske, u smislu posljedica počinjenog zla, već i unutarnje, u smislu da »svaki grijeh, pa i laki, povlači sa sobom nezdravu privrženost uz stvorenja, koju treba čistiti bilo na ovoj zemlji bilo poslije

smrti u stanju zvanom čistilište« [18]. U našem slabom i zlu sklonom čovječstvu ostaju, dakle, *posljedice grijeha*. One se uklanjaju oprostima, opet zahvaljujući Kristovoj milosti, koja je, kao što je napisao sveti Pavao VI., »naš ‘oprost’« [19]. Apostolska će pokorničarna izdati propise za plodonosno dobivanje jubilejskog oprosta.

Takvo snažno iskustvo oprostjenja neizbježno otvara srce i um *praštanju*. Praštanje ne mijenja prošlost, ne može promijeniti ono što se već dogodilo. Ipak, praštanje nam može omogućiti da promijenimo budućnost i živimo drukčije, bez zlopamćenja, mržnje i osvete. Budućnost osvjetljena praštanjem omogućuje nam tumačiti prošlost drukčijim, vedrijim očima, iako vlažnima od suza.

Tijekom posljednjeg Izvanrednog jubileja ustanovio sam *misionare milosrđa*, koji nastavljaju imati važno poslanje. Neka nastave svoju službu tijekom nadolazećeg Jubileja, vraćajući nadu i opraštajući svaki put kad im se grješnik obrati otvorena srca i skrušene duše. Neka i dalje budu oruđe pomirenja i neka pomažu gledati u budućnost s nadom u srcu koja dolazi iz Očeva milosrđa. Nadam se da će biskupi moći imati koristi od njihove dragocjene službe, posebice šaljući ih na mjesta gdje je nada na teškoj kušnji, kao što su zatvori, bolnice i mjesta gdje se gazi dostojanstvo osobe, u situacijama najveće oskudice i najveće degradacije, tako da nitko ne bude lišen mogućnosti da dobije Božje oprostjenje i utjehu.

24. Nada u Majci Božjoj nalazi svoje najuzvišenije svjedočanstvo. U njoj vidimo da nada nije lakovjeran optimizam, nego dar milosti u zbilji života. Kao i svaka majka, svaki put kad bi pogledala svoga Sina, pomislila je na njegovu budućnost, a zasigurno su joj se u srcu usjekle riječi koje joj je Šimun uputio u hramu: »Ovaj je evo postavljen na propast i uzdignuće mnogima u Izraelu i za znak osporavan – a i tebi će samoj mač probosti dušu – da se razotkriju namisli mnogih srdaca!« (*Lk 2, 34-35*). A podno križa, gledajući nevinog Isusa kako pati i umire, iako je trpjela strašnu bol, ponavljala je svoj *dà* ne gubeći nadu i pouzdanje u Gospodina. Na taj je način surađivala u ispunjenju onoga što je njezin Sin navijestio, naime da ima »da mnogo pretrpi, da ga starješine, glavari svećenički i pismoznanci odbace, da bude ubijen i nakon tri dana da ustane« (*Mk 8, 31*) i u tjeskobi te boli, prinesene iz ljubavi, postala je naša Majka, Majka Nade. Nije slučajno što se u pučkoj pobožnosti Blaženu Djevicu i dalje zaziva *Stella Maris* [*Zvijezda Mora*], naslovom koji izražava sigurnu nadu da nam Majka Božja pritiče u pomoć u burnim životnim događajima, podupire nas i poziva da vjerujemo i nastavimo se nadati.

U vezi s tim volim podsjetiti da se svetište Naše Gospe Guadalupske u Ciudad de Mexico priprema za proslavu 500. obljetnice prvog ukazanja Djevice 2031. godine. Putem mladoga Juana Diega, Majka Božja poslala je revolucionarnu poruku nade koju i danas upućuje svim hodočasnicima i vjernicima: »Nisam li ovdje ja, tvoja majka?« [20] Sličnom su porukom obilježena mnoga marijanska svetišta diljem svijeta, koja su odredište mnogih hodočasnika koji Majci Božjoj povjeravaju svoje brige, svoje boli i svoja očekivanja. Neka mjesta hodočašća u ovoj Jubilejskoj godini budu sveta mjesta gostoprimstva i povlaštena mjesta nade. Pozivam hodočasnike koji će doći u Rim da zastanu u molitvi u marijanskim svetištima toga grada, da časte Djevicu Mariju i zazovu njezinu zaštitu. Uvjeren sam da će svi, a posebice patnici i nevoljnici, moći iskusiti blizinu najljubaznije majke koja nikada ne napušta svoju djecu, koja je za sveti Božji narod »znak sigurne nade i utjehe« [21].

25. Na putu prema Jubileju, vratimo se Svetomu pismu i poslušajmo riječi koje su upućene nama: »Da bismo... mi pribjegllice imali snažno ohrabrenje da se držimo ponuđene nade. Ona

nam je kao *pouzđano i čvrsto sidro* duše što *ulazi* u unutrašnjost *iza zavjese*, kamo je kao preteća za nas ušao Isus« (*Heb 6, 18-20*). To je snažan poziv da nikada ne izgubimo nadu koja nam je dana, da je se čvrsto držimo, nalazeći utočište u Bogu.

Slika sidra doziva u pamet stabilnost i sigurnost koju imamo usred nemirnih voda života kada se oslonimo na Gospodina Isusa. Oluje nikada neće moći prevladati jer smo usidreni u nadi milosti koja nam omogućuje živjeti u Kristu i pobijediti grijeh, strah i smrt. Ta nada, daleko veća od svakodnevnih zadovoljstava i poboljšanja životnih okolnosti, omogućuje nam izdići se iznad kušnji i poziva nas da idemo naprijed ne gubeći iz vida veličinu cilja na koji smo pozvani, a to je Nebo.

Predstojeći Jubilej bit će, dakle, Sveta godina koju karakterizira nada koja ne blijedi, nada u Boga. Neka nam ona također pomogne ponovno otkriti potrebno povjerenje, u Crkvi i društvu, u međuljudskim odnosima, u međunarodnim odnosima, u promicanju dostojanstva svakoga čovjeka i u poštivanju stvorenoga svijeta. Neka svjedočanstvo vjere bude kvasac istinske nade u svijetu, navještaj novoga neba i nove zemlje (usp. 2 Pt 3, 13), gdje možemo prebivati u pravdi i slozi među narodima, nastojeći ispuniti Gospodinove obećanje.

Pustimo da nas već sada privuče nada i dopustimo da se putem nas proširi na one koji za njom žude. Svojim im životom poručimo: »U Gospodina se uzdaj, ojunači se, čvrsto nek' bude srce tvoje: u Gospodina se uzdaj!« (*Ps 27, 14*). Neka snaga nade ispuni našu sadašnjost dok s pouzdanjem iščekujemo ponovni dolazak Gospodina Isusa Krista, kojemu neka je čast i slava sada i u vijekove vjekova.

U Rimu, pri Svetom Ivanu Lateranskom, 9. svibnja 2024., na svetkovinu Uzašašća Gospodina našega Isusa Krista, dvanaeste godine pontifikata.

FRANJO

[1] Augustin, *Sermones*, 198 augm., 2.

[2] Usp. *Franjevački izvori*, br. 263,6.10.

[3] Usp. Franjo, *Misericordiae vultus*, Bula proglašenja Izvanrednog jubileja milosrđa, 11. travnja 2015., br. 1-3.

[4] Drugi vatikanski koncila, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, 7. prosinca 1965., br. 4.

[5] Franjo, Enciklika *Laudato si'* o brizi za zajednički dom, 24. svibnja 2015., br. 50.

[6] Usp. *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 2267.

[7] Franjo, *Laudato si'*, br. 49.

[8] Franjo, Enciklika *Fratelli tutti* o bratstvu i socijalnom prijateljstvu, 3. listopada 2020., br. 262.

[9] Franjo, *Laudato si'*, br. 51.

[10] Nicejsko vjerovanje, H. Denzinger – A. Schönmetzer, *Enchiridion Symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, br. 125.

[11] *Isto*.

[12] Apostolsko vjerovanje: H. Denzinger – A. Schönmetzer, *Enchiridion Symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, br. 30.

- [13] *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1817.
- [14] *Gaudium et spes*, br. 21.
- [15] Rimski misal, *Predslavlje pokojničko, I*.
- [16] Augustin, *Ispovijesti*, X, 28.
- [17] Benedikt XVI., Enciklika *Spe salvi*, 30. studenoga 2007., br. 47.
- [18] *Katekizam Katoličke Crkve*, br. 1472.
- [19] Pavao VI., Apostolsko pismo *Apostolorum limina*, 23. svibnja 1974., II.
- [20] *Nican Mopohua*, br. 119.
- [21] Drugi vatikanski koncil, Dogmatska konstitucija o Crkvi *Lumen gentium*, 21. studenoga 1964., br. 68.